

RANOKRŠĆANSKA MEMORIJA I GROBLJE NA MAJSANU*

O arheološkim nalazima na otočiću Majsanu u Pelješkom kanalu, gdje sam vodio iskopavanja u jesenskim mjesecima od godine 1962. do 1968, pisano je već nekoliko puta¹. Pri tom su istaknute crte povijesnog rasta, značenje opće uloge, a i osnovne građevinske odlike sklopa u kojem su okupljene građevine različitog sadržaja, pa i neistodobnog nastajanja. Nesumnjivo je međutim da je većina gradnji na otočiću nastala u pogansko doba, za pune vladavine Rimljana, te da su u kasnoj fazi, uz promjenu glavne namjene, doživjele pun cvat života. Tada je, naime, na Majsanu uređena ranokršćanska memorija, koja je, s jedne strane, preudesila prostorni poredak čitavog građevnog sklopa, podredivši stari sustav prostora i prolaza svojem obrednom središtu, i s druge strane, dugo zadržavši vjersko značenje na istom položaju, povezala je starija dostignuća s našom srednjovjekovnom prošalošću. Stoga ću ovdje potanje obraditi one važne građevinske dijelove na kojima se taj spoj stoljeća utvrđuje sa svim zanimljivim pojedinostima njihove negdašnje opreme i namještaja. U središtu naše pozornosti ostaje, dakle, mala memorija smještena u središnjoj prostoriji razvedenog rimskog sklopa, s izvana produženim grobljem koji uvjetovahu podizanje ranosrednjovjekovne crkvice sv. Maksima, o kojoj već pisah u ovom časopisu.

Memorija je pomno uklopljena u središnji dio rimske naseobine, sastavljene od dvadesetak međusobno povezanih prostorija. One se pružaju u smjeru istok—zapad s manjim otklonom kako im nalagaše smještaj uza

* Iako ovaj rad izlazi iz okvira tematike koju obrađuje naš časopis, uredništvo ga je uvrstilo u ovaj svezak, jer je tematikom usko vezan uz rad istog autora pod naslovom »Ranosrednjovjekovne ruševine na Majsanu«, objavljen u 11. svesku SHP, pa s njim čini jedinstvenu cjelinu.

¹ C. Fisković, Tri ranokršćanske lucerne s Majsana, *Adriatica, praehistorica et antiqua. Miscellanea G. Novak dicata*, Zagreb 1970, 689; I. Fisković, Kulturno-umjetnička prošlost Pelješkog kanala, *Split* 1972, 17; isti, O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog primorja, *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 5, Split 1980, 213; C. Fisković, Ranosrednjovjekovne ruševine na Majsanu, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser., sv. 11, Zagreb 1981, 137. Predmeti i ulomci tu spomenuti predani su Pomorskom muzeju JAZU na Orebićima. M. Zupa, Majsanski nalazi u Pomorskom muzeju u Orebiću, *Slobodna Dalmacija*, Split, 6. VII. 1982. Pleterni ulomak nađen u gradu Korčuli predan je Opatskoj zbirci u Korčuli.

kameni brijeg koji sa sjevera zatvara jedinu pristupačnu zapadu otvorenu uvalu Majsana. Tu pri moru bijaše uređena lučica s lukobranom, a desetak metara dalje uzdižu se zgrade položene po reljefu tla u prisoju i zaklonu od vjetra, na granici otočkih hridi i plodne zavalice. Sve prednosti smještaja i uređenja građevinske cjeline, memorija je samo pojačala da bi se u cjelokupnom sustavu istakla položajem i izgledom, pa i opremom. Što se tiče položaja, važno je da je podignuta na prvom jačem uzvišenju blage padine kojom se zemljište od ruba mora uzdiže u terase nekoć zasadevine vinovom lozom i maslinama. U tome se javlja i kao prva zgrada poprečno postavljena u smjeru pristupa s mora. Pred njom je jedino niže ozidana površina groblja, tako da memorija zapravo zaklanja većinu stambenih odjeljenja povučenih u pozadinu pod brijeg. Do nje je jedino izbočena cisterna, na koju se nadovezuje uvučeno dvorište s drugim okolnim prostorijama ćelijskog raščlanjenja. Polaganje cisterne na najnižoj razini, naravno, uvjetovaše prikupljanje kišnice sa svih krovova, ali njezin zatvoreni sklop nije poremetio naglašenost memorije, a još je više zakrio sva stražnja zdanja. Sudeći po načinu kako su spajani njihovi zidovi, reklo bi se da nastajahu postepeno širenjem sklopa od morske obale, pri čemu je sadržajno najvažnija zgrada opet imala prednosti jer je jedina među svima u prohodnoj cjelini ozidana cjelovito i samostalno.

Prateći, naime, sustav zidova, uočava se redosljed građnji opisanim smjerom. Pri tom iza grobničkog nenatkrivenog pravokutnika i same memorije, koju smatramo najvažnijom, slijede još dvije poduže prostorije s juga omeđene cisternom. Budući da su im zidovi probijeni s nekoliko vrata, imahu smisao unutrašnjeg raskršća, to više što se nadovezuju na uzdužni široki hodnik položen sa sjeverne strane sklopa. Na zapadnom njegovom uglu bijaše od početka gradnje glavni ulaz, s vremenom preudešavan i utvrđivan, a na suprotnom istočnom kraju zid je sasvim odijelio prostorije za stanovanje od navedenih pristupnih. U čitavu preostalom dijelu izvršeno je jače okupljanje uokolo središnjeg dvorišta s trijemom uza tri stražnje stijenke. Njegovo postojanje svjedoče jedino tragovi ugaonih nosača ili zidanih stubova u sjevernom kraju, a odvojenih od zapadnog i istočnog zida na podjednako udaljenosti pri kojoj se taj natkriti prolaz odvaja i od sjevernog. S južne strane dva pobočna prolaza odgovaraju takvu rasporedu da bi se prišlo vanjskom hodniku iz kojeg se uz cisternu izlazi na poljanu prema Lučici. Dalje prema unutra nastavlja se odvojena kuhinja s niskim ognjištem u jednom uglu, a jednako ozidanim postoljem za žrnjeve u drugom uz sama vrata, gdje im nađoh ulomke. Iz ograđenog dvorišta pristupa se jedinstvenoj sobi sa sjevera nastaloj predgrađnjom glavnog hodnika, te se prolazi dalje u najveću prostoriju u kojoj se ljudi mogahu okupljati u različite svrhe, iako je prolazna. Na nju se izvana nadovezivala mala kupaonica s hipokaustom, te zbijena polukružna sobica koja bi s obzirom na odvodne kanale mogla biti nekadašnji nužnik. Nasuprot se uzdizala prostorija bez ikakva ulaza, a tako odvojenu i reljefno naglašenu smatram je zasebnom kulom. Tek iza nje položene su tri male znatno slabije građene sobice, po svojoj prilici namijenjene pojedinačnom boravku samostanaca. Pristupalo im se stepenicama iz hodnika koje je odvodio iz građevnog sklopa u polje, pa se uz njega pri kraju čak smjestio jedan čvrsto ozidani nadsvođeni grob u procjepu stijene.

Posve nasuprot, na početku kraj građevina, ali postrance od cjelovite jezgre, nadozidane su prostorije s izrazitom gospodarskom svrhom. Njihov je ulaz odvojen i proveden s inače dobro branjene sjeverne strane tako da ga se u osnovnom pristupu s obale nije ni vidjelo. Radilo se uglavnom o jednoj većoj prostoriji, možda za pohranu poljoprivrednih proizvoda te o turnjačnici s tipično rimskim uređajem u kojem se ističu dva niska čvrsta stupa polukružna vrha, *stipites*, s rupom za gredu između njih, a nad sazidanom udubinom i obližnjim kamenim postoljem za kamenicu. Trećoj pridruženoj prostoriji uz sami ulaz nije jasna namjena, a pregradnjom one najveće i probojem zida stvoren je, možda, u neko doba prostor za izvlačenje čamaca. Taj ugao sklopa, naime, udaljen je samo nekoliko metara od ruba mora. Kako je pak prirodno, tu je morao biti i glavni ulaz. Vrata su povučena točno na razmeđu ozidanih zgrada, a tijekom života na Majsanu doživješe nekoliko preinaka. Vjerojatno su ona prvotna sa stubištem sužavana, predvorje je zatim s predgradnjom dobilo obrambeni poredak, a čak dozidana i visoka kula koja je nadzirala doplov svake lađe u Lučicu i čuvala ulaz uz koji je podignut obrambeni predzid s trijemom zaklona.

Ulazni dio, dakle, bijaše veoma složen i sastojao se od nekoliko prepona koje otežavahu prodor mogućem napadaču na građevni sklop.

Na jugoistočnoj strani turnjačnice i spremišta, a gotovo s njima usporedo, usmjeren je zid k glavnom ulazu u čitav sklop. Taj zid završava podvostručenjem, koje se dizao vjerojatno kao obrambeni duži pilastar, naslonjen uz južnu stranu kule, da brani s malog zaljeva, zvanog Lučica, ulaz u prostor koji podsjeća na propugnakul. Pristupna vrata tog prostora uzdižu se na tri dijelom u živcu uklesane, a djelomično sazidane stube kroz koje je napravljen mali kanal za odvod kišnice. U debelom zapadnom zidu propugnakula je u niši ugrađena kamena klupa određena vjerojatno za stražu. Prolaz koji iz propugnakula vodi u dugi hodnik sklopa ozidan je poprečnim zidom da se spriječi izravni ulaz u zgrade. Svakog napadača tu se dočekivalo s boka a zatim ponovo zadržavalo u suženom prostoru koja je skrivao i štitić braniće. Ali prva obrana se odvijala iz daljine spomenutom visokom kulom trokutnog tlorisa koja strši, izvan ravne crte sjevernog bedema braneći i stražnju stranu nesigurnu zbog uzdizanja tla. Svojim trokutnim oblikom sliči onim kulama kojima su u 6. stoljeću u bizantsko-gotskim ratovima pojačani gradski bedemi Salone.² Imala je vjerojatno drvene podove, pa joj je dno bez pločnika sazidano na goloj stromoj stijeni. S njezina pročelja se odvališe, pri davnom rušenju veliki žbukom spojeni kameni dijelovi u kojima se naziru obrisi južnog prozorskog otvora. Njegov lučni nadvoj sastavljen je od izmjenično poredanih cigla i kamenih ploča (sl. 4), dakle, na izrazito kasnoantički način.³ S istočne strane uz zid kule je kosina stijene prekrita žbukom da se odvodi kišnica s brijega kojem je na najnižim liticama podignuta ova glavna utvrda.

² Z. Rapanić — L. Katić, *Prošlost i spomenici Solina*, Solin 1971, 17. Usporedi s kulama u Hajdučkoj Vodenici, *Arheološki pregled*, 12, Beograd 1970, 54, tab. LXI; B. Vikić-Belančić, *Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu Dravskog limesa*, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3 ser., sv. III, Zagreb 1968, 97, sl. 6, 7.

³ J. Marasović — T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, Zagreb 1968, tab. 36.

Zapravo ta naknadno sazidana trokutna kula najbolje brani pročelje, a sa zidom pruženim prema istoku i s drugom četverouglastom kulom čitav sklop. U naglašenom poretku utvrdne strane, dakle, sagledavamo ugaone risalite uobičajene u kasnoantičkim vilama rustikama.⁴ Zid između tih kula oblikuje dugi hodnik iz kojeg se ulazi u nekoć pokriveno predvorje memorije, odakle se kroz uska vrata ulazi izravno u njezin prostor. Predvorje je ujedno spojeno dvama vratima s ostalim prostorijama, koja je tako povezuje s memorijom.

Naknadno je već urušeno bilo pretvoreno u vapnenaru, od koje je ostalo mnogo nabačenog izgorjelog kamenja a i neugašena vapna, a vide se i tragovi okruglog temeljnog zida njezine peći. Već sam upozorio na to da je mletački putopisac Camutio u 16. stoljeću na svojem poznatom zemljovidu zabilježio uz Majsan, kojemu približno točno donosi sliku, oznaku Fornase, što u mletačkom narječju znači peć za vapno, a do danas je sačuvan za taj dio otočica naziv »Klačina«.⁵

Sva ta sumarno opisana i zbijena cjelina ima sve sadržaje dostatne za život manje zajednice, pa je najvjerojatnije stvorena u doba Rimljana. To potanje svjedoči niz pratećih nalaza od poganskog žrtvenika do bakrenih novčića,⁶ kao i promjena određenih građa i načina građenja svojstvenih antičkom dobu na istočnom Jadranu. U načelu, dakle, može se govoriti o jednoj prilično rustičnoj naseobini nastaloj na otočiću kojemu je prometni položaj otklanjao inače pustošne okolnosti življenja. S obzirom na ribolovno more i dosta plodnu površinu Majsana na njemu su ljudi mogli trajno prebivati u sređenijem razdoblju područne prošlosti, iako su mu prilazili već u prapovijesti.⁷

Značajno je pak da se sve u osnovnim crtama označene prostorije razmještaju unutar jednog većeg, dosta pravilno ucrtanog pravokutnika. Unutar njegova oboda one uspostavljaju različit sustav međusobno povezanih sadržaja koji se i raspoređuju unutar cjeline vrlo razborito. U tome se spretno iskorištene sve prirodne pogodnosti i tla i podneblja tako da će se daljim proučavanjem cjeline steći podrobnije spoznaje opće važnosti za osvjetljavanje antike na našem primorju. Njih podupire i podizanje rečenih utvrda koje nesumljivo u kasnoj antici promijeniše izgled ove male i prilično rustične rimske naseobine.

Znatnije izmjene provedene su u jednom sretnijem razdoblju života na Majsanu, kad je nastala spominjana memorija kao novo sadržajno središte, tj. kršćansko obredno žarište. U tu je svrhu poslužila prostorija u sklopu za koju već navedoh kako je naglašena u tlocrtu i reljefnom obujmu cjeline. Položena je okomito na smjer pružanja svega sklopa⁸ i uzdignuta tako da bude odmah izvana uočena (sl. 1).

⁴ C. v. Dremsizova-Nelčinova, *La villa romaine en Bulgarie*, Actes du I Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, II, Sofia 1970, sl. 9—11. — M. Biro, *Roman villas in Pannonia*, *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae*, XXVI, Budapest 1974; — K. Svoboda, *Römische und romanische paläste*, Wien 1919, sl. 38, 45, 50, 54, 56.

⁵ C. Fisković, o. c. (1), 138.

⁶ Novac koji sam našao na Majsanu objavio je I. Mirnik, *Ostava bizantskog novca s Majsana*, *Numizmatičar*, 5, Zagreb 1982, 141—146.

⁷ N. Petrić, *Prethistorijske kulture Pelješca*, *Pelješki zbornik*, I, Zagreb 1976, 296.

⁸ Vidi I. Fisković, o. c. (1) i u: *O ranokršćanskim spomenicima*, sl. 23, 25.

Pred istočnim dijelom njezina južnog zida sazidan je veliki kameni pilon, debeo kao i zid, iz kojega strši manja kamena nepravilna ploča. Vjerojatno je služio podupiranju zdanja trajno ugroženog spuštanjem tla na kosini. Ali je taj dio inače čvršći jer je mala zgrada sazidana odjednom i cjelovito zatvorena jedinstvenim potezom zida. Jedini ulaz joj je unutrašnji, u sjeveroistočnom uglu, uzak i nizak dopušta prolaz tek jednoj osobi. Sačuvao se čitav jer su zidovi tu najočuvaniji. Vrata su obzidana i bez dovratnika dok je gornja greda, nadvratnik rustičan i pločast. Na jednom kamenu je rupa za željezni zatvarač drvenih vratnica od kojeg je ostao trag rđe. Donji prag je također rustičan i ima uzdignuti vanjski rub protiv ulaska vode. U memoriju se, dakle, ne mogaše ulaziti grupno već pojedinačno, pa ne bijaše predviđen ni izravni ni skupni brojniji pristup. Vrata joj bočno položena bez središnjeg isticanja ili stepenasta povišenja bijahu u razini vanjskog bočnog hodnika i predvorja.

Na tom istom istočnom zidu bijahu i dva manja prozora, ali njihovo zazidavanje upravo objašnjava promjene u prostoru koje nastadoše kad joj je dana nova svrha. Otkrivaju je grobne rake iskopane u podu, te čitava umetnuta gradnja svoda, po kojoj je mala cjelina dobila monumentaln oblik. Sačinio ga dva nasuprotna para jakih stubova uslonjena u prvotno ravne i ožbukane zidove. Njihov se plašt proteže i uz zidne prosjeke prozora, a plohe im bijahu oslikane višebojnim ukrasom uz potkrovnj rub. To bijahu vrpce crvene i modre boje s motivom bršljanova lišća, što najvjerojatnije odaje ranokršćansko doba njihova nastajanja. Taj jedva sačuvani ukras nije poštovala izmjena gradnje pokrova radi koje su podignuta četiri spomenuta nosača. Oni su pravokutnog presjeka s izbočenim srednjim dijelom, pa se pretpostavlja da je iz njih izrastao sustav svoda na poprečno i uzdužno prebačenim pojasnicama. Na njih se morao oslanjati bačvasti svod, a kako je središnje polje između stubova četvrtasto, najvjerojatnije bijaše natkriveno malom kupolom. Od nje bi, naime, mogli poticati kvaderi inače u ovom kraju rijetke sedre⁹ zatečeni vrh središta tla nasipa ruševine. Prema tome ostvaren je novi sustav prostori je određen oblikom sačuvanih nosača i građom porušenog pokrova. Ti piloni su ožbukani i na žbuci su uz rubove pojedinog ponajviše dugoljastog nepravilnog kamena podvostručene sljubnice s koso urezanim ravnim i okomitim crtama (sl. 5, 6), nastojeći prikazati pravilnost inače nepravilnog žbukom prekrivenog kamenja. Slično urezane crte vide se na ukošenim ljubnicama zidova ranokršćanskih zgrada; na sjevernom zidu gradske bazilike u Solinu,¹⁰ na bazilici u Poveljima na Braču,¹¹ na crkvi u Stipanskoj kod Šolte,¹² na bazilici otočića Lučnjaka kraj Majsana¹³ i na

⁹ U okolnom korčulansko-pelješkom kraju upotreba sedre je rijetka. Našao sam je u ostacima porušena Fiskovićeve arsenala na Orebićima iz 18. stoljeća, pretvorenog kasnije u jednokatnicu s dućanom, što odaje njenu uporabu pri oblikovanju svodova i u ovome kraju.

¹⁰ R. Egger, *Der altchristliche Friedhof Manastirine, Forschungen in Salona, II*, Wien 1926, sl. 17 a.

¹¹ Vidi I. Ostojić, *Povlja*, Split 1968, sl. 10.

¹² T. Marasović, *Starokršćanska bazilika na Stipanskoj kod Šolte, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII—LXIV (1961—1962), Split 1969, 155, 158.

¹³ I. Fisković, *Ranokršćanske crkvice na Sutvari, Gubavcu i Lučnjaku kraj Majsana u Pelješkom kanalu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV—LXVII (1963—1965), Split 1966, tab. XXXVIII.

bazilici sv. Mandaljene kraj Stona. I po tome se, dakle, može zaključiti da su iako naknadno podignuti piloni memorije iz ranokršćanskog doba, što uostalom očituje i debela žbuka svih njezinih zidova a i poda. Žbuka je zida svugdje i u cjelini okrećena bijelim vapnom. Uz sjeveroistočni ugao kraj vrata ostaci su već objavljene ranosrednjovjekovne slikarije naknadno nanese. ¹⁴ Međutim pod njezinom žbukom, a uz nju, otkriveni su ostaci finije žbuke od koje su dijelovi davno srušeni na pod, a islikani su crvenim i bijelim tankim crtama koje svojim nepravilnim svijanjem posjećaju na nabore odjeće nekog svetačkog lika. Vrsnije su slikane od spomenute srednjovjekovne slikarije i slične po toj vrsnoći ostacima ranokršćanskih fresaka u Saloni iz 6—7 stoljeća. ¹⁵ Nije stoga isključeno da tu bijahu prikazani svetački likovi preko kojih je, kad postaje trošni, naslikana srednjovjekovna slikarija nalik križu. Okvir i udubina prozora tog zida bijahu također djelomično islikani smeđom bojom.

Unutrašnji zidovi memorije bijahu ukrašeni i reljefnim vijencem u obliku meandra izgrađenog u štuku, kojemu su ulomci nađeni među ruševnom građom. Slične onima nađenim u solinskoj bazilici na Marusincu ¹⁶ i vjerojatno je da potječu iz istog vremena, pa čak i učinjeni ugledom na njih. Uz te rijetke ostatke otkriveni su također u ruševini i profilirani vapnjeni ulomci zidnog štuko-vijenca ravnih izbočenih crta ¹⁷ (sl. 7).

Svi ti nalazi pokazuju da unutrašnjost memorije bijaše bogato ukrašena i da joj je time podana osobita važnost.

U njezinu ožbukanom tlu su dva groba položena poprijeko u pravcu istok — zapad, jedan u sredini prostorije između četiri spomenuta pilona, a drugi u njezinu južnom dijelu (sl. 3). Središnji se suzuje u zapadnoj strani, gdje mu se razina ožbukane unutrašnjosti uzdiže lagano kao uzglavlje. Tragova svoda nema pa je očito da bijaše pokriven pločom kojoj nisu nađeni ostaci, ali se u usjeku poda uz udubinu vidi njeno ležište. Čini se da nije ni urušena niti oštećena, te da je grob pažljivo rastvoren i kostur iz njega odnesen. Nađen je stoga potpuno prazan. Uz njega stajahu s jugozapadne strane, gdje je spomenuto uzglavlje, dva četverouglasta pravilno klesana kamena nalik postoljima stupića koji kao da su nosili oltar ¹⁸ kojemu je stražnja strana bila naslonjena na zid. Već je spomenuto da je u istočnom zidu skraćen mali prozor i pretvoren u otvor kroz koji se gledalo unutrašnjost. Taj novi proboj zida otvoren je upravo u pravcu istočnih vrata predvorja memorije i u daljem pravcu širokog otvora upravo u središnjem dvorištu svega sklopa. Istočni ulaz u dvorište s polja bio je gotovo usmjeren u istom pravcu tih vrata. Prema tome, čini se da ta troja vrata dvorišta i središnji prozor memorije bijahu usmjereni njezinom središnjem grobu (sl. 2). Očigledno je, dakle, da je ta grobnica imala posebno značenje, a moglo bi se pretpostaviti da u njoj bijaše položen solinski biskup Maksimus I, koji je umro 346. godine i još se ne zna gdje je

¹⁴ C. Fisković, o. c. (1, Ranosrednjovjekovne ruševine), sl. 19, 20.

¹⁵ E. Dyggve, History of Salonitan Christianity, Oslo 1951, fig. IV, 49.

¹⁶ E. Dyggve, Der altchristliche Friedhof Marusinac, Forschungen in Salona, III, Wien 1939, sl. 56.

¹⁷ Usp. B. Vikić-Belančić — M. Gorenc, Arheološka istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953. do 1955, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu*, ser. III, sv. I, Zagreb 1958, tab. XVIII, 55.

¹⁸ E. Dyggve, o. c. (14), sl. 108; P. Bellarmino Bagatti, *L'archeologia cristiana in Palestina*, Firenze 1962, sl. 17/2 (oltar u Olivetu).

pokopan.¹⁹ Memorija, dakle, bijaše vjerojatno posvećena njemu i po njoj je otočić dobio ime. Inače u okolici nema spomena štovanja tog sveca, barem koliko se dosad zna.

Usporedo s tim središnjim grobom uduben je s južne strane u unutrašnjosti memorije drugi nešto širi i nepravilniji grob. Bijaše pokriven s tri nepravilne ploče poredane u istoj razini i nastavku, a obložene s gornje strane debelom jednoličnom žbukom, tako da se niti ne primjećivahu na površini poda s kojim žbuka bijaše uravnata. U njegovoj unutrašnjosti nađena su tri kostura kojima lubanje ležahu u istočnoj strani. Tjelesa mrtvaca su, dakle, položena od istoka k zapadu. Grob, dakle, ne bijaše ispražnjen, već mu ploče bijahu oštećene i polomljene uslijed pada svoda i okolnih zidova.

Ako je dio stambenog sklopa vile rustike kasnije bio pretvoren u ranokršćanski samostan, kao što se pretpostavlja, onda bi se moglo smatrati da su to kosturi trojice monaha kojima je obično nadležni biskup u ranom razdoblju kršćanstva povjeravao osnivanje samostana izvan naseljenih mjesta u prikladnim i plodnim položajima potrebitim za njegovo izdržavanje,²⁰ a ovaj kraj to doista i bijaše svojim davno obrađenim predjelima, ribolovnim morem i blagim podnebljem.

Njihov samostan je mogao biti utvrđen kulama i imati središnje dvorište koje ranokršćanski samostani imahu jednako kao i utvrđene vile rustike.

Nedostatak većeg broja soba i dugi hodnik na sjevernoj strani majsanskog sklopa posjeća nas na onaj ranokršćanskog samostana na već spomenutom otočiću Stipanskoj kod Šolte. I tu se ulazi u crkvu bočnim hodnikom koji jednako kao i majsanski, ima na svom kraju duguljastu prostoriju.²¹ Sličnu izduženost pokazuje i sklop ranokršćanskog samostana u Rižinicama kod Solina.²²

Na pretpostavku o samostanu na Majsanu upućuje i groblje tik do memorije, u koje se pokapaju vjernici u želji da budu što bliži svečevu grobu. Sudeći po čvrstoći njihovih grobnica, bijahu to imućnici s okolnih posjeda ili stanovnici otočića.

Te pretpostavke nameću se pred opisanim središnjim, a osobito bočnim grobom memorije s tri kostura jednako kao i zbog poznatog spomena ranokršćanskih samostana na dalmatinskim otocima u 5. stoljeću. Njih naime spominje sv. Jerolim u pismima upućenim Herodotu i Julijanu,²³ a i solinski nadgrobni natpisi spominju opaticu Ivanu i monaha Petra.²⁴

¹⁹ F. Bulić — J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb 1913, 20.

²⁰ G. Grup, *Kultur-geschichte des Mittelalters*, I, Paderborn 1921, 119; Ž. Rapanić — L. Katić, o. c. (2), 53.

²¹ Vidi I. Fisković, o. c. (1, O ranokršćanskim spomenicima), sl. 23; T. Marasović, o. c. (10), sl. 3; N. Cambi, *Neki problemi starokršćanske arheologije na istočnoj obali Jadrana*, *Materijali*, XII, IX. kongres arheologa Jugoslavije, Zadar 1976, 265.

²² N. Cambi, o. c. (21), sl. 23.

²³ F. Bulić, *Stridon*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, XLVIII, Zagreb 1920, 18.

²⁴ R. Egger, o. c. (10), 109, sl. 64; I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, I, Split 1963, 73; F. Bulić, *I titoli di dedica delle basiliche urbane ed extraurbane di Salona*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLVII—XLVIII, Split 1924—25, 12; Đ. Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972, sl. 162. (Autor datira nadgrobnu ploču sa sličnim motivom u 4. st.).

Nažalost, ruševine ranokršćanskih samostana na dalmatinskom području su vrlo rijetko do kraja istražene, pa pretpostavke o njima nisu sasvim riješene. Vjerojatno su to sklopovi onih zgrada s crkvom u Rižinicama i u Crkvi kraj Solina,²⁵ u Klapavicama kod Klisa,²⁶ a u već spomenutoj Stipanskoj kraj Šolte, a vjerojatno na Šćedru, Fumiji i u Mirju na Braču.²⁷ Kao i uz Šoltu samostan bi bio podignut na otočiću u prometnom kraju i na Majsanu uz Korčulu, ali Stipansku treba još do kraja ispitati. Jednako i ostatke zgrada uz crkvu u Lovrečini, te sve one samotničke postaje u kojima se kao u Dragonjinoj spilji na Braču uočilo tragove starokršćanskog obreda.

U ruševinama majsanske memorije, nađeno je i nekoliko građevnih ulomaka. U ožbukanom tlu sjeverozapadnog ugla nađeni su komadi okrugle kamene zdjele s udubenim gornjim rubom za natkrivanje poklopcem. Pri vrhu nađeni su razbacani i skriveni na različitim mjestima ranokršćanski stupići i impostne glavice Stupić visok 66 cm s jedne strane je odebljan poluobljim reljefnim polustupićem,²⁸ pa mu širina iznosi 18 cm, a na drugoj ravnoj strani je urezan uobičajeni duguljasti latinski križ, kojemu su rubovi podvostručeni i zaokruženi udubenom crtom (sl. 8, 9). Dvije impostne glavice uobičajena kosog profila široke su 38 cm, duge 68 cm, a visoke 22 cm. Na njihovim kosim stranama su plosni reljefni istokračni križevi, a po sredini bočnih strana žljebovi široki 6 cm za uvlačenje prozorskog okvira ili tranzene.²⁹ Jedna impostna glavica je sačuvana u cjelini i samo djelomično oštećena (sl. 10), dok je drugoj ostala tek polovica (sl. 11).

Pretpostavljam da pripadahu dvama dvojnim prozorima memorije, koji stajahu vjerojatno na njezinom zapadnom zidu, prema prilazu s Lučice jedan u istom redu do drugoga, a na propisnoj udaljenosti prema duljini tog zida. Već iz daljine otkrivahu obredni sadržaj zgrade, koji je mogao privlačiti neobaviještene putnike, a to i bijaše cilj monaha. Treća impostna glavica sličnog oblika, ali bez reljefnih križeva je manja, široka je 28 cm, duga 39 cm, a visoka 16 cm, dok njezina udubina za uvlačenje tranzene iznosi 4 cm (sl. 12). Nađena su i tri ulomka njezina stupića širokog 13 cm, koji ima izbočinu za uvlačenje u glavicu a i rez podudaran s njom, tako da tim i veličinom čine cjelinu. Moglo bi se, dakle, pretpostaviti da je to prozor s južnog zida kroz koji su sunčane zrake o podnevnim satima obasjavale tlo, a možda i središnji grob memorije. Sva ta tri prozora oplemenjavahu izgled memorije, što činjaše i kupolica, ukoliko

²⁵ D. Dyggve, o. c. (15), 62, sl. III, 18, III, 20.

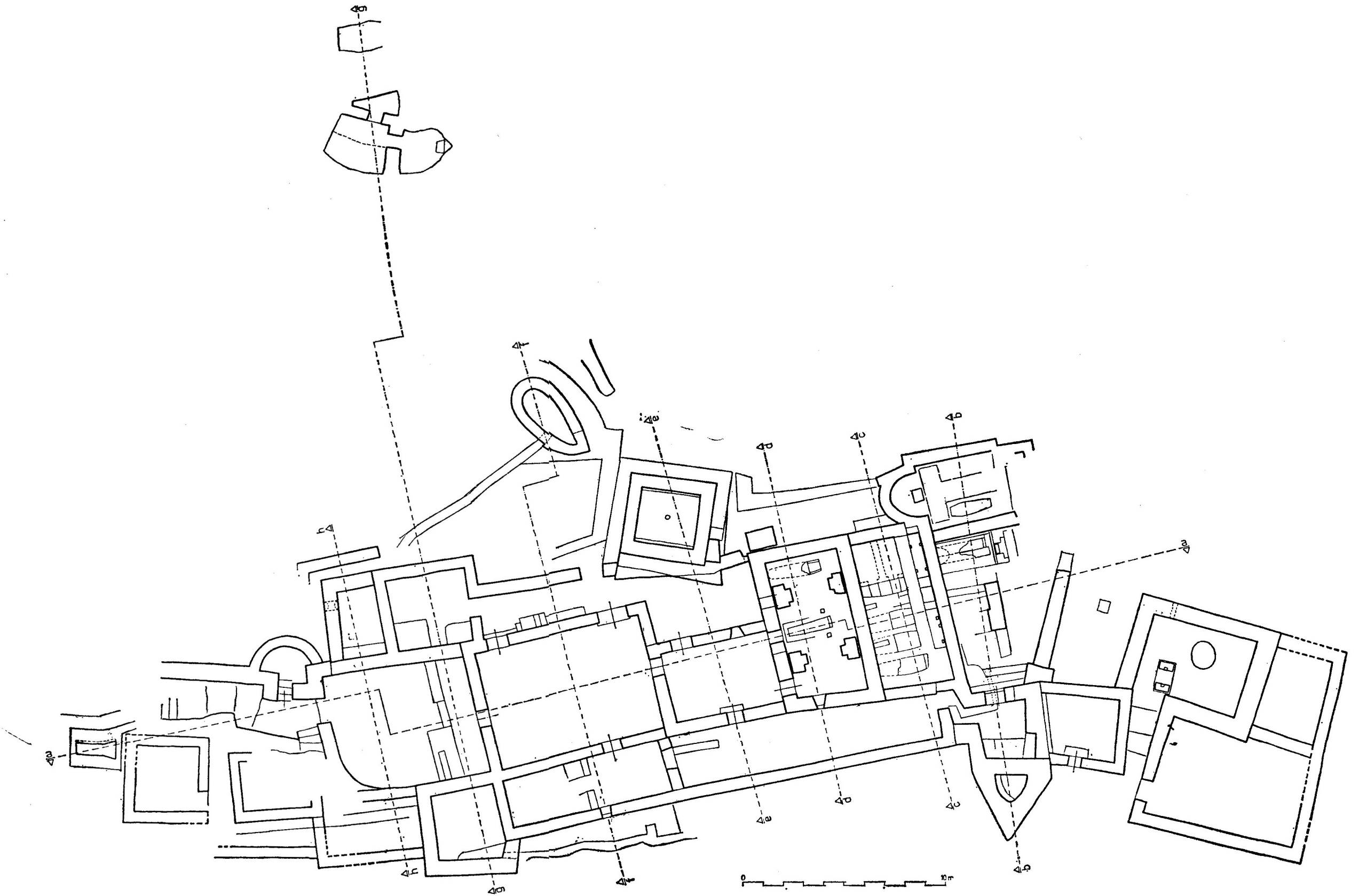
²⁶ F. Bulić, *Sterro di una chiesa del VI sec. nella località detta Crikvina a Klapavice, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XXX, Split 1907, 101, tab. VIII.

²⁷ T. Marasović, o. c. (12); N. Cambi, o. c. (21), 266, sl. 26; I. Fisković, o. c. (1, O ranokršćanskim spomenicima), 253, bilj. 32.

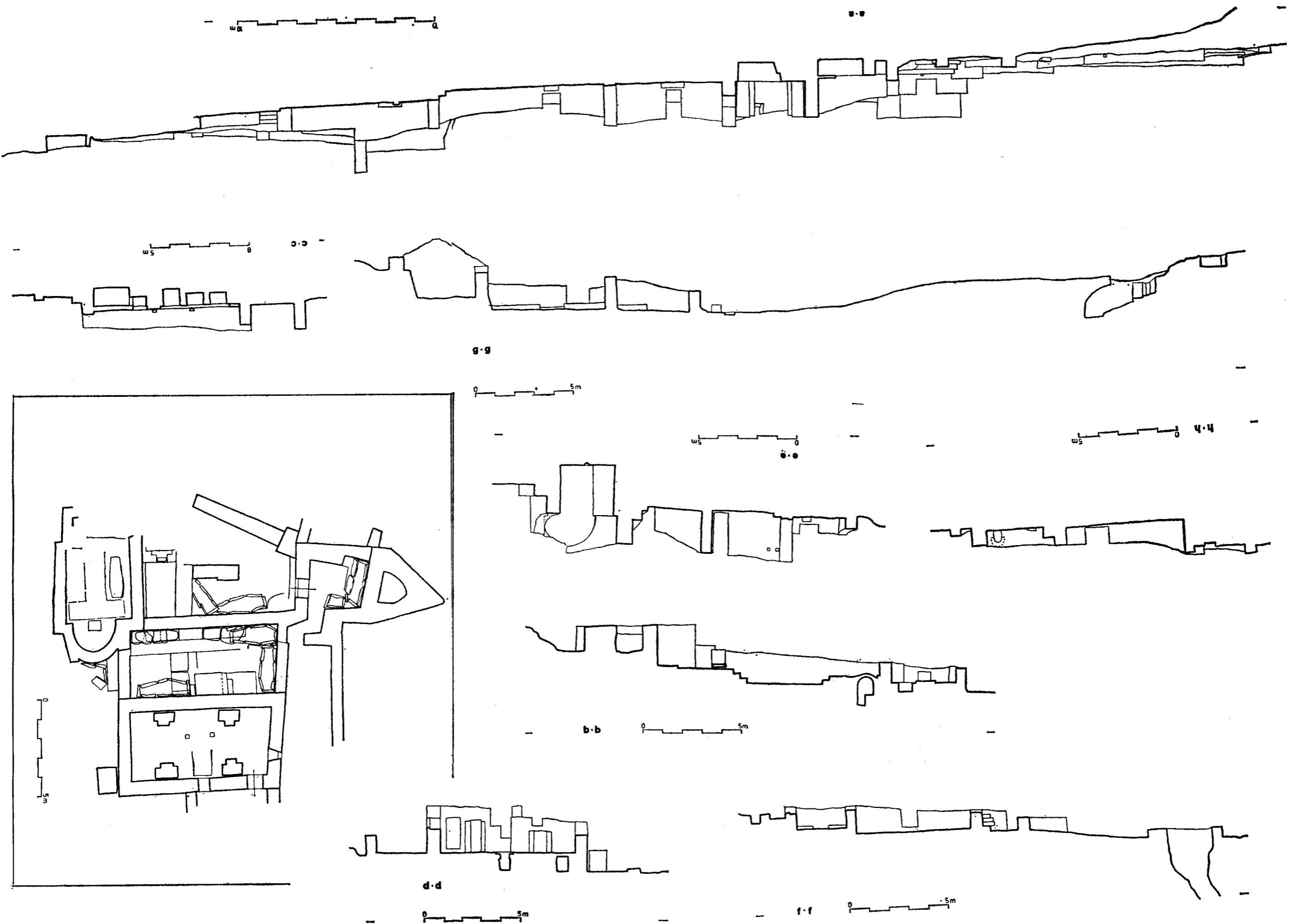
²⁸ Usp. s ljepše obrađenim stupićem s Lopuda, vidi I. Fisković, o. c. (1, O ranokršćanskim spomenicima), sl. 35a.

²⁹ Usp. N. Miletić, Izvještaj o zaštitnom iskapanju u Potocima kod Mostara, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S., XVII, Sarajevo 1962, 155, II; O. M. Dalton, *Byzantine Art and Archeology*, Oxford 1911, 176; D. Sergejevski, *Bazilika u Mokrom, Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S., XV—XVI, Sarajevo 1961, sl. 6; E. Dyggve, o. c. (15), tab. 5, sl. D4—D6; I. Fisković, o. c. (1, O ranokršćanskim spomenicima), sl. 42; P. Mijović, *Ranokršćanski spomenici Praevalisa, Arheološki vestnik*, XXIX, Ljubljana 1978, sl. 26, 29, 30; J. Medini, *Mitrički reljef iz Bujevaca, Diadora*, 8, Zadar 1975, tab. VII, VIII, sl. 1, 2.

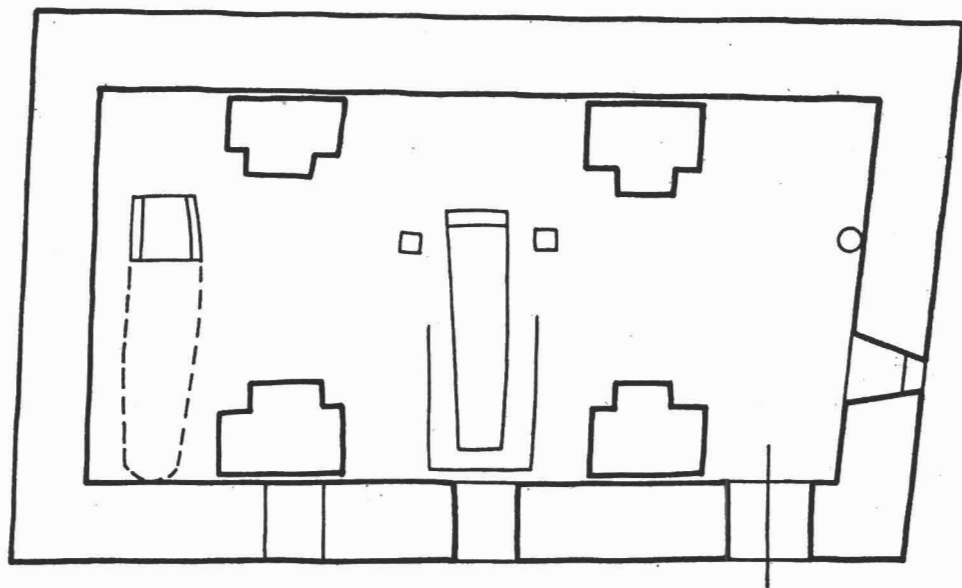
Prilog I. Tloris građevinskog sklopa na Majsanu

je postojala. Tu je ulogu imao vjerojatno i ukrašeni kameni akroterij visok 32 cm nađen u ruševini jugozapadnog ugla memorije. Taj je prvotno morao pripadati nekom rimskom. poganskom sarkofagu i nakon loma toga upotrijebljen kao ukras krova vjerojatno jugozapadnog, najizloženijeg ugla memorije. Ukrašen je reljefnim klasičnim palmicama, peterolatičnim cvjetovima u krugu uobičajenim i na solinskim poganskim sarkofazima i nizom pri vrhu sagnutih listova, koji čine cjelinu, iako su rustično izrađeni (sl. 13), po čemu bi mogao biti možda iz 3. stoljeća n. e. Motiv palme s cvijetom slični na onaj na sarkofagu Aurelija Pekuliarisa u splitskom Arheološkom muzeju (br. 2821) iz Sućurca. Akroterij je uduben sa unutrašnje strane da ga se lakše pritakne uz krovni ugao.

Svi ti ulomci, osobito oni prozorski, mogahu pripadati prije svega memoriji, jer druge obredne zgrade na Majsanu nema osim ranosrednjovjekovne crkvice, koju već objavih.³⁰ Ona je u kasnijem slogu pridružena građevnoj cjelini kao vanjsko svetište dostupno posjetiocima za razliku od memorije zaklonjena samostanskim zgradama.

Pretpostavlja se da iz majsanske memorije potječe i ranokršćanski križ uzidan u pročelje barokne crkve Blagovjesti na susjednim Orebićima. Ta sploštena mramorna glavica, koju objavih godine 1953,³¹ vrsnoćom i mra-

Prilog III. Tloris ranokršćanske memorije na Majsanu

³⁰ C. Fisković, o. c. (1, Ranosrednjovjekovne ruševine), sl. 3—6.

³¹ C. Fisković, Arheološke bilješke s Pelješa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LV, Split 1953, sl. 8; I. Fisković, o. c. (1, O ranokršćanskim spomenicima), 230, sl. 22.

mornom građom odvaja se od majsanskih spomenika, iako potječe iz vremena memorije, ali je na Majsanu ipak nađen ulomak pločice istovrsnog mramora i sličnog profila koji dopuštaju gornju pretpostavku, premda su i u orebičkom kraju vidljivi tragovi života ranih kršćana,³² koji nisu sasvim istraženi.

Uz zapadni zid memorije, a na prednjem dijelu čitava majsanskog sklopa, možda na jednom od stambenih odjela prvotne vile rustike, smješteno je i uređeno ranokršćansko groblje. Njegov položaj bijaše uvjetovan neposrednom blizinom memorije u kojoj možda štovahu kršćanskog biskupa Maksima. Rani kršćani su se i ovdje želili pokopati blizu grobnice svojega sveca i posjedovati čvrste grobove *martyribus adscita* i *iuxta loca sancta* kao i uz salonitanske bazilike. Prostrani pločnik groblja je ravan i poput terase uzdignut nad kosim nagibom zemljišta kao i tlo memorije, a prostire se uz čitavu duljinu njezina zapadnog zida (sl. 14). Pod pločnikom su poredane jedna tik do druge i dvosmjerno grobne komore. Među debelim pravilnim pločama koje ih pokrivahu neke su profilirane i pažljivo klesane, pa je očito da pripadahu nekom starijem zdanju čvršćeg izgleda. U pravcu istok — zapad poredana su tri groba naslonjena svojim začeljem na memoriju. U ožbukanoj unutrašnjosti prvoga sa sjevera ležalo je četrnaest kostura među kojima i jedan dječji. Tik do toga groba je drugi također ožbukane unutrašnjosti. Pristupna dvodijelna komora mu je pokrivena s dvije ploče, jer je čitava grobnica pod jedinstvenim svodom razdijeljena u dva dijela.

U njemu je nađen kostur krupnijeg tijela, a uz njega mnogo zarđalih i izobličениh čavala (sl. 15) istaknute sploštene ili gljivaste glavice uz koju ostaše zalijepljeni rđom tragovi istrunulih dasaka. Očito je da mrtvac bijaše položen u drveni, čavlima okovani sanduk.

Običaj zatvaranja pokojnika u drveni čavlima okovani sanduk i njegova polaganja u kameni grob rijetko je zabilježen u našim ranokršćanskim ukopima.³³

U trećoj grobnoj komori nađen je kostur položen na kameno prirodno dno s lubanjom na zapadnoj strani, okrenut, dakle, memoriji.

U južnom su dijelu grobne terase dvije komore okrenute sjever — jug, dakle, usporedno s memorijom. Obje su pod zajedničkim čvrstim pločnikom sastavljenom od nepravilnih ploča pa im se stoga oblik ni otvor niti ne primjećivahu. Pred njima je zajednički uski i obzidani jarak ispunjen zemljom u kojemu su dva njihova četverouglasta otvora, zatvorena okomito prislonjenim pločama poput grobova *a pozzeto*. U obje dobro ožbukane unutrašnjosti nađen je po jedan istrunuli kostur. Imaju i bočno uzidano kamenje za uporište nogama onih koji polažu mrtvacu u raku.

Grobište je ograđeno sa zapada čvrstim, ravnim zidom, koji je podvostručen usporednim, a između njih se proteže udubeni uski prostor. Tim je proširen prostor groblja i među zidovima su smještena dva groba ko-

³² C. Fisković, o. c. (31), sl. 9; I. Fisković, o. c. (1, O ranokršćanskim spomenicima), 230.

³³ E. D yg g ve, Die ersten Holzärge in Salona, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, L, Split 1932, 41, sl. 4/A; E. D yg g ve, o. c. (15), fig. V, 1; D. Basler, *Bazilika u Oborcima, Naše starine*, VII, Sarajevo 1960, sl. 8, 10, 11.

jima ploče podržavahu nepravilno klesani, uz zidove slobodno naslonjeni pilastrići. U jednom je uz istrunuli kostur nađena ranokršćanska svjetiljka koju već objelodanah.³⁴ Južni grob bijaše ispunjen zemljom.

Nakon što je terasasti prostor bio ispunjen zbijenim grobovima, uz njegov vanjski jugozapadni ugao sagrađena je grobna komora položena u pravcu istoka i zapada. Bačvasti svod joj bijaše pokriven pločama, a zatvoren pločastim kamenom okomito usađenim u žbuku. Pročeljna vratašca zatvarahu se okomitom pločom koja se uvlači u žljebove dovratnika, a izvlačila se pri ukopu mrtvacu željeznom kukom koja se uvlačila u rupu vrh ploče. Grob je, dakle, izrazito ranokršćanski poput onih nađenih u Saloni,³⁵ u Splitu³⁶ i u Poveljima na Braču.³⁷ Pri njegovoj gradnji upotrijebljena su tri profilirana duguljasta kamena poput arhitrava, vjerojatno s prijašnje zgrade, pa iako su nespretno sklopljena kao spolije ipak pročelje te grobne komore djeluje bogatije nego ostale (sl. 16). Unutrašnjost joj je također složenija od ostalih jer ima zidanu uz južni zid prislonjenu klupu za polaganje mrtvacu³⁸ i niži hodnik uzdužno uduben. Uz uzglavlje prema zapadu je u zidu plitka niša. Svod je naknadno probijen i uz prije položeni kostur nađen je i drugi s brončanom medaljom na kojoj je s jedne strane u plitkom reljefu Kristova, a s druge Bogorodičina glava prekrita velom. Obje su okružene ravnim i svinutim zrakama, a pod Kristom su početna slova medaljera I. C., koji, sudeći po crtama prikazanih lica, pripada renesansno-manirističkom slogu. Očito je da je kostur vjerojatno u 17. stoljeću unesen u ranokršćanski grob *a pozzeto*, koji je bio najbliži moru, a i zadnji u redu kojim su rani kršćani imali nastaviti širenje ovog cjelovitog groblja, ali im je pristup do kule smetao.

U blizini je nađena i rustično izrađena ranokršćanska nadgrobna stela bez natpisa, ali sa znakom jedne od inačica Kristova monograma uspravnog, i to okrenutog slova P prekriznenog slovom X³⁹ na trokutnom zabatu ispunjenom poredanim lišćem, užetom i zupcima iz kojih se strana vijuga vrpca (sl. 17). Oštećena stela sliči po svojim motivima nekim već poznatim ranokršćanskim.⁴⁰

Iako nisu veliki a niti raskošno ukrašeni osobitim ukrasima, memorija i ranokršćansko groblje na Majsanu otkriše nam pored svih općih crta izrazitih za 5 — 6. stoljeće i nekoliko zanimljivih pojedinosti koje nisu uobičajene za spomenike toga vremena i izgleda.

Naknadno postavljene piloni u njezinu srednjem dijelu koji nam pobuđuju pretpostavku da je imala kupolicu svakako je zanimljivo, jer su kupolice na takvim zdanjima i u to doba rijetke.⁴¹ Rijedak je i pobočni grob

³⁴ C. Fisković, o. c. (1, Tri ranokršćanske lucerne).

³⁵ E. Dyggve, o. c. (15), fig. V, 6.

³⁶ F. Bulić, *Sepolcreto antico cristiano presso il palazzo di Diocleziano a Spalato*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XXIX, Split 1906, tab. I, 1, 2.

³⁷ I. Ostojić, *Povlja*, Split 1968, sl. 29.

³⁸ Na Lopudu je ta klupa podvostručena. V. Novak, *Reliquarium elaphitense*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LI, Split 1940, 172. Takva je i u Oborcima, Đ. Basler, o. c. (33), 69, sl. 4.

³⁹ C. Truhelka, *Starokršćanska arheologija*, Zagreb 1931, 12, sl. 59.

⁴⁰ R. Egger, o. c. (10), sl. 59; M. Gough, *The Early Christians*, London 1965, fig. 10, 11, 38; W. Louvric, *Art in the early church*, New York 1969, pl. 55.

⁴¹ Svod s ugaonim trojnicama tipičan za ranosrednjovjekovne crkvice ima kula sred vinorodnog polja u susjednoj Lumbardi podignuta u 16. stoljeću. Zagonetno je

u njoj za koji se može pretpostaviti da pripada trojici monaha utemeljitelja samostana. Neobičajeno je i rastvaranje prozora u njezinu zidu prema okolnim joj prostorijama u smjeru njenog središnjeg groba, koji se posebno čuvao i štovao sred tla njezine unutrašnjosti. Rijedak je i *stucco*-ukras u obliku meandra kojim joj bijahu ukrašeni gornji dijelovi zidova, možda izveden pod uplivom onog u Solinu koji je zabilježio E. Dyggve.

Posebnu osobitost pokazuje vještina kojom je memorija smještena i uklopljena u prijašnje pogansko zdanje vile rustike, postavši sastavni dio njezine cjeline, iako joj je izmijenila sadržaj i ulogu. Uvučena je u obrambeni sklop i postala zaštićena i kulom i okolnim stambenim prostorima, a izložena je ipak i pristupačna vjernicima zadržavši svoju tajanstvenost. Iskoristila je pogodnošću svog položaja prikladnost mjesta u mirnom zaljevu i na prisoju podnožja brijega koje je bilo prije izabrano, a i iskušano od poganskih stanovnika. Takovo njezino priklapanje prijašnjem građevnom sklopu pokazuje minijaturno ali istančano iskustvo onih koji je tu položili, za skladno i nenametljivo proširenje cjeline, za stvaranje novog građevnog sklada.

To se primjećuje i u smještaju i gradnji groblja koje je jednolično pokriveno pločnikom i uzdignuto na nisku ravnu terasu praveći jedinstvenu cjelinu s memorijom poput njezina podnožja. Vješto, svrsi zgodno i do kraja iskorišten je njegov prostor pojedinim grobnim kamerama, pa i onom kojoj su uske ploče uzdignute na zidne stupiće poput zidnih pilastrića, te onom s ostacima drvenog mrtvačkog sanduka. Sve su to osobitosti koje nisu česte. Upadno je i jako prekrivanje zidova žbukom koja će se ponavljati i na dalmatinskim preromaničkim crkvama.

Uz memoriju, groblje i okolne im prostorije nađeno je rastrgano mnogo ulomaka čašica od svijetlozelenkastog stakla. Ponajviše su to ulomci okruglog pravilnog postolja kojima promjer iznosi između 4 i 5 cm. Na tom postolju, kojemu je pojačan rub, i koje se lagano, koso, uzdiže prema središtu čineći odozdo nisku šupljinu, uzdiže se obla nožica kojoj promjer iznosi skoro redovito 1 cm, a koja je držala čašku. Nožica je gotovo uvijek polomljena u cjelini ili na gornjem vrhu, pa čaška nije sačuvana osim na jednom primjerku (sl. 18, 19). Dno joj je ravno i okruglo, a široka otprilike kao i postolje.

Sličnih ulomaka okruglog postolja nađeno je u ruševinama ranokršćanske crkvice na susjednom otočiću Lučnjaku i u ranokršćanskom sklopu na Mljetu.⁴² Tridesetak postolja nađeno je u prošlom stoljeću u Solinu i sačuvani su u splitskom Arheološkom muzeju bez točnije oznake gdje su otkriveni. Jednog je objavio E. Dyggve ne osvrćući se posebno na nj.⁴³ Našao ga je i T. Anđelić kod ruševina kasnoantičke bazilike u Žitomislićima kod Mostara, koju on datira u 5 — 6. stoljeće, ali ne piše određenije o tom staklu,⁴⁴ kao ni V. Jurkić, koja ga je otkrila u ostacima vile rustike u Čer-

odakle je motiv *trompica* prenesen na svod te kule, kad je bio nepoznat u okolici, pa bi se moglo pretpostaviti da postojaše u majsanskoj memoriji i odatle prenesen, možda, u Lumbardu, naravno, ukoliko na Majsanu nije bila kupolica na pandative.

⁴² I. Fisković, o. c. (13), sl. 7 V. Han, Tri veka dubrovačkog staklarstva, Beograd 1981, 135, tab. XI, 1.

⁴³ E. Dyggve, Recherches a Salone I, Copenhague 1928, 147.

⁴⁴ T. Anđelić, Kasnoantička dvojna bazilika u Žitomisliću kod Mostara, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, N. S., XXXII, Sarajevo 1977, 307, 312.

var-Portu kod Poreča, koja potječe, prema njezinu mišljenju, od 1. do 6. stoljeća.⁴⁵ Jednu čašu našao je Z. Gunjača u ruševinama ranokršćanske bazilike u Srimi kraj Šibenika i sada se čuva u muzeju toga grada. Ima ih i u Arheološkom muzeju u Akvileji i u muzeju u Torcelu (br. 896, 902). Nađena je pri otkopavanju Caričina grada.⁴⁶ Čašica sa sličnim okruglim postoljem otkrivena je i u Mejici kraj Buzeta u Istri na groblju iz 7 — 8. stoljeća, a nalazi se u muzeju u Trstu. J. Saller smatra da su one koje su nađene u ruševinama na brdu Nebo služile za vino.⁴⁷ Ponešto slične čašice, ali s ukošenijim postoljem, koje ima s donje strane dosljedno jačoj ukošenosti i veću šupljinu, nađene su u rumunjskom gradu Kostanci na Crnom moru, a datira ih se u 4 — 5. stoljeće,⁴⁸ iako C. Isings razvrstava čaše s tankim drškom na okruglom ravnom postolju od 1. do 4. stoljeća.⁴⁹

Moglo bi se, dakle, pretpostaviti da spomenute i ovdje objavljene majsanske čašice, nađene uz opisanu memoriju, potječu iz vremena ranog kršćanstva, ali kao ni navedeni pisci ni ja se ne bih zasad još upuštao u određivanje točnijeg vremena njihova postanka, a ni u određenju im namjenu, iako bi se moglo reći s obzirom na njihov nalaz ponajviše uz crkvene zgrade, da su služile vjerskom obredu. Njihov broj, oko stotinu ulomaka postolja na Majsanu, pridonijet će svakako boljem razjašnjenju njihove upotrebe i vremena postanka, pa ih stoga i objavljujem.⁵⁰

Pored tih nađeni su i ostali ulomci stakla različitih oblika ranijeg vremena, koji ponajviše pripadaju antičkoj vili rustici, pa ću o tome izvijestiti posebno. Sada mogu naglasiti da svi ti ulomci odaju da ova mala ranokršćanska stanica sklonjena sred prometnog Pelješkog kanala, nastavljajući antičku, grčku i rimsku predaju, bijaše u dodiru s istančanom bizantskom umjetnošću, čiji proizvodi dopirahu do nje na ovaj otočić. Pored stakla otkriveni su na Majsanu i antički i srednjovjekovni novci od kojih su najbrojniji oni iz 6. stoljeća n. e.⁵¹ nađeni, nažalost, razbacani ili u skrivenoj ostavi.

Majsanska naseobina je prosljeđujući tragove stare poganske grčke i rimske civilizacije u ovom prikladnom kraju, poznatom već po prehistorijskim spomenicima,⁵² pridonijela razvitku i imala svoj udio u rano-srednjovjekovnoj slavenskoj povijesti kad je kasnije, na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće, trenutno bila uporište Mlečića u privremenom osvajanju naše obale. Tu je istaknutu ulogu nesumnjivo dobila zahvaljujući svojem

⁴⁵ V. Jurkić, Červar, Poreč, Istra — rimska villa rustica, *Arheološki pregled*, 21, Beograd 1980, tab. LXXVII, 1—4.

⁴⁶ A. Deroko — S. Radojčić, Otkopavanje Caričina grada, *Starinar*, n. s., I, Beograd 1950, sl. 47; Vl. Kondić — Vl. Popović, Caričin grad, Beograd 1977, 225, br. 182, tab. XXXV, 182.

⁴⁷ S. J. Saller, The memorial of Moses on Mount Nebo, I, 318; II, tab. 140, br. 31—37, Jerusalem 1941.

⁴⁸ M. Bucovala, Vase antice de sticlă la tomăș, Constanta 1968, 44, sl. 40 c.

⁴⁹ C. Isings, Roman glass from dated finds, Groningen/Djakarta 1957, 86, br. 66 d, 139, br. 111.

⁵⁰ Svi ulomci ovdje objavljeni bit će predani Pomorskom muzeju JAZU na Orebićima, gdje se nalaze i oni nađeni uz ranosrednjovjekovnu već objavljenju crkvicu i groblje, otkriveni na Majsanu. Vidi ovdje bilj. 1.

⁵¹ Vidi bilj. 6.

⁵² N. Petrić, o. c. (7); I. Fisković, Pelješac u protopovijesti i antici, *Pelješki zbornik*, I, Zagreb 1976, 15.

strateškom položaju koji jasno ističe utvrda na najvišem vrhu otočića. Na nju se upozorilo već pri prvim prikazima majsanskog arheološkog nalazišta, pa je nužno onako jednostavno opisati.

Utvrda je pružena u pravcu istok—zajpad pravilnim pravokutnim oblikom. Duga je 32, a široka 11,25 m. Sazidana je na stjenovitom tlu i jedinstvena prostorija unutrašnjosti nije joj popločana, a ni poravnana. Zidovi široki oko 1,20 m građeni su nepravilnim lomljencima povezanim jakim žbukom u kojoj se primjećuju opeke i poneka ploča s kojima poravnjavahu pojaseve kamena. Tako sastavljeno zide odava kasnoantički način građenja utvrđen duž primorja. Ribari iz okolnih naselja zovu ovo mjesto Stažarnica, čime je uloga zgrade točno objašnjena. Do nje nema utrog ni zidanog puta, već joj se pristupa preko stijena sa sjeverne i zapadne strane odakle je i najlakši prilaz ruševinama u uvali podno vrha. A utvrdi u visini zateknutog zida nema traga ulazu niti drugim otvorima.

Pokazujući barem u načinu svojega građenja neke odlike kasnoantičkoga graditeljstva, utvrda na vrhu Majsana može se pribrojiti bizantskim strateškim postajama na Jadranu, koje se odnedavno otkrivaju u sve gušćem redu. Izravno se nadovezuje u lanac donjodalmatinskih uočenih na otočićima pred Cavtatom i Dubrovnikom, pri ušću Neretve i na Šćedru uz Hvar, ali i na pučinskim točkama Sušću kraj Lastova i Svecu kraj Visa, da napomenemo bar neke u južnome primorju. Te su uglavnom slabije proučene od onih najistaknutijih u srednjem Jadranu i na Kvarneru, a Majsan među najstarijima ima svoje mjesto. Nalazeći se u grlu važnog Pelješčkog kanala kojim su lađe vjekovima uplovljavale srednjodalmatinskom otočju i kojim se kretao tisućljetni promet prema ušću Neretve, Majsan se nadovezuje u niz otočkih stanica s kasnoantičkim kulama ili obrednim zgradama od kojih su mu najbliže one na Mljetu i na Šćedru. Usvojena je spoznaja da su te nastale u povijesnim gibanjima 6. stoljeća, jer je i crkveno graditeljstvo tih uvala pokazalo izrazitija svojstva umjetničkog sloga iz vremena Justinijana. Ali je središnji položaj Pelješčkog kanala sa svojim posebnim sadržajima memorije i groblja ipak zaseban slučaj. Stoga se podvlači njegovo uklapanje u niz postaja s crkvenom arhitekturom i obrambenim sklopovima posredstvom kojih se održavaše sigurnost u pomorstvu i nadzor nad plovidbom u doba bizantske vladavine, ali se otvara mogućnost da je otočić s takvim sadržajnim sastavnicama živio prije i poslije tih stoljeća. Slojevanje kultura koje se na Majsanu otkriva to najbolje pokazuje, pa se nedvojbeno radi o osebujnom arheološkom nalazištu koje će se i nakon ovih izvještaja moći još proučavati.

Zahvaljujem K. Tadiću iz Instituta za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Z. Bačiću iz Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu na ovdje objavljenim fotografijama, posebno pak arhitektima na izrađenim nacrtima iz Instituta za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Résumé

LA MÉMORIA ET LE CIMETIÈRE PALÉOCHRÉTIENS DANS L'ÎLOT DE MAJSAN

Dans le No 11 de cette revue, paru en 1981, l'auteur a écrit sur l'importance historique des ruines archéologiques de l'îlot de Majsan dans le chenal de Pelješac, et il a présenté des trouvailles du haut moyen âge dans cet îlot.

Dans cet article, il présente et décrit tout particulièrement un sanctuaire paléochrétien, probablement une memoria des IVe — VIe s., dédiée à Saint-Maxime et, tout à côté, une nécropole paléochrétienne, habilement intégrées dans la *villa rustica* profane, près du petit port. La memoria a été construite dans la partie Ouest de la villa rustica. On entre dans la memoria par un ensemble de construction fortifié de défense, défendu par une tour au plan triangulaire, édiflée vraisemblablement au VIe s., comme celles qui, à cette époque des guerres entre Byzance et les Goths, renforçaient les remparts municipaux de Salone.

Du côté Sud, la memoria est soutenue par un grand pilier mural massif. Sa petite porte dissimulée dans le vestibule et ouverte dans son angle Nord-Est, est si basse et si étroite que l'on ne pouvait y entrer qu'un par un. A l'intérieur, au rez-de-chaussée éclairé par deux petites fenêtres, il y a deux paires de robustes piliers disposés face à face. Ces quatre piliers furent élevés ultérieurement le long des murs latéraux, et ils soutenaient la voûte de la memoria lorsque celle-ci s'était affaiblie à l'époque paléochrétienne. Les murs de la memoria sont recouverts d'un épais mortier, crépis à la chaux blanche, où se trouvent des traces indistinctes de peintures qui, par la finesse de leur qualité, rappellent les vestiges des fresques paléochrétiennes des VIe — VIIe siècles à Salone. Les murs de la memoria étaient décorés de méandres en reliefs exécutés en stuc semblable à celui de la basilique à Marusinac, à Salone.

Dans le sol recouvert de mortier de la memoria se trouvent deux tombeaux creusés parallèlement, en direction Est-Ouest. Celui du centre était recouvert d'une plaque de pierre dont les traces n'ont pas été retrouvées. Au-dessus du tombeau, du côté Ouest, ont été découvertes deux bases rectangulaires qui, semble-t-il, soutenaient les colonnettes de l'autel qui s'élevait en partie au-dessus de la partie Ouest du tombeau, et qui reposait dans sa partie postérieure sur le mur Ouest de la memoria. Dans le mur Est, vis-à-vis de l'autel, il y avait une fenêtre donnant sur ce tombeau central, et dans sa direction il y avait la porte ouverte des locaux avoisinants, de sorte que par cette porte et par le vestibule couvert, on pouvait surveiller ledit tombeau. Il semble donc que ce tombeau ait eu une importance particulière, et l'on peut supposer qu'y gisait le corps de l'évêque Maximus 1er de Salone, décédé en 346 et dont on ne sait pas encore jusqu'à présent où il a été inhumé. La memoria lui avait donc été vraisemblablement consacrée, d'où le nom de cet îlot — Majsan.

Parallèlement à ce tombeau central trouvé absolument vide, à l'intérieur de la memoria, du côté Sud a été découvert un autre tombeau recouvert de plaques de pierres irrégulières enduites de mortier pour qu'elles ne fussent pas remarquées. Dans cette tombe ont été trouvés trois squelettes dont le crâne est placé du côté Est, les défunts étaient donc disposés d'Est en Ouest.

Si comme on peut le supposer, la *villa rustica* a été transformée plus tard en couvent paléochrétien, on pourrait considérer alors que ce sont là les squelettes des trois moines à qui l'évêque compétent confiait habituellement, au début de l'ère chrétienne, la fondation des couvents en dehors des localités habitées, dans des sites

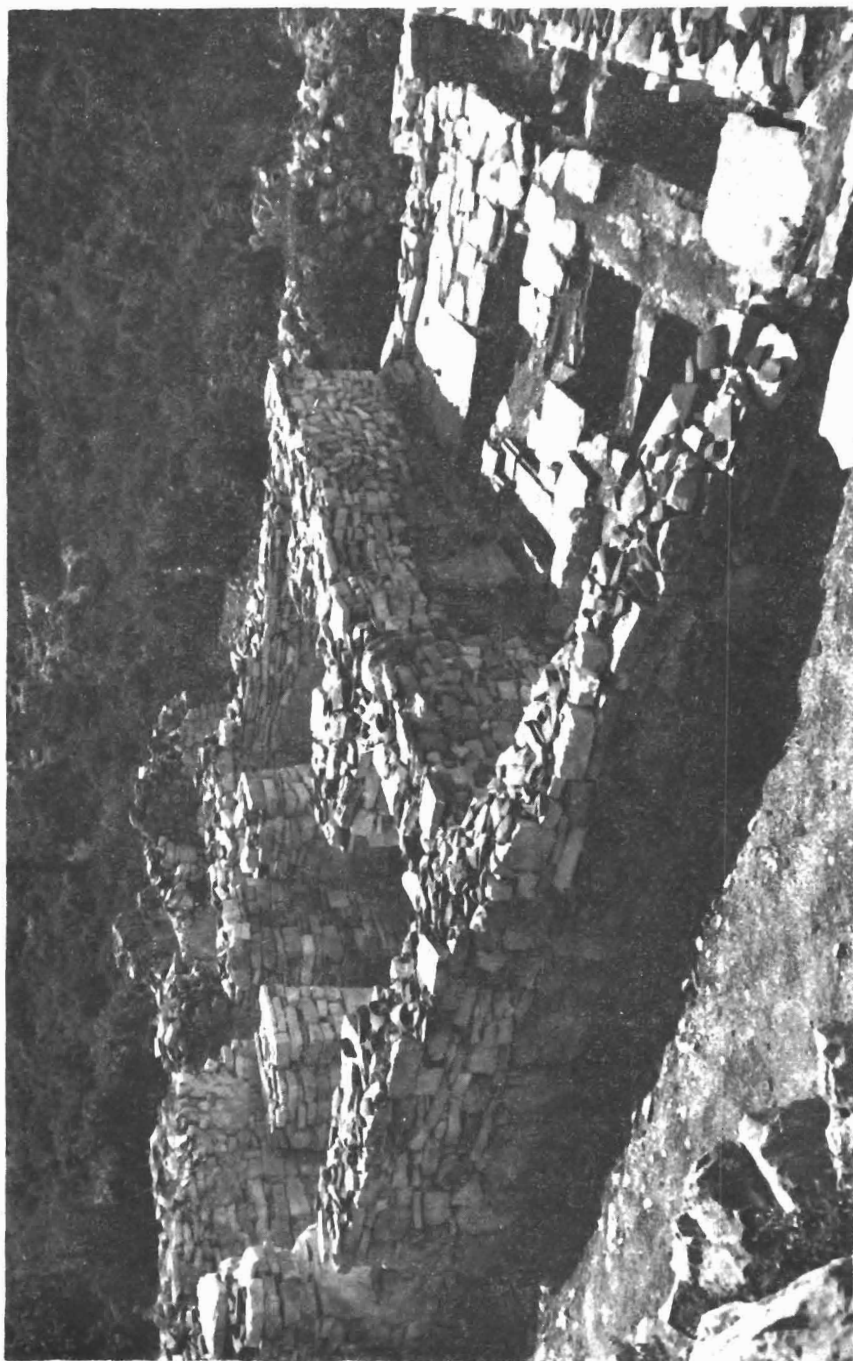
fertiles et propices, comme c'était le cas de ce petit port dans l'îlot de Majsan. St-Jerolim et aussi les épitaphes de Salone mentionnent vraiment les couvents paléochrétiens et les moines dans les îles dalmates, et peut-être que Majsan était parmi celles-ci.

Dans les ruines de la mémoria à Majsan ont été également découverts différents fragments d'architecture parmi lesquels se distinguent les chapiteaux à impostes avec croix en relief, et les colonnettes des fenêtres. A encore été découvert un acrotère en relief provenant d'un sarcophage du IIIe siècle, qui a été posé ultérieurement sur le toit de la mémoria.

Le long du mur Ouest de la mémoria, le cimetière était recouvert de plaques. Des traces d'un cercueil en bois on été trouvées dans une tombe. Une tombe a la forme »a pozzeto« comme certaines tombes de Salone. Des lucernaires paléochrétiens découverts à Majsan ont été publiés auparavant par l'auteur; les monnaies byzantines en cuivre sont déjà publiées séparément. Sont publiés ici les fragments de verrerie, de petits verres à anse sur base ronde. Ils appartiennent vraisemblablement à l'époque paléochrétienne et ressemblent à ceux découverts à Salone et ailleurs près des basiliques paléochrétiennes.

Après l'éroulement de la mémoria, le culte voué à Saint-Maxime s'est poursuivi jusqu'au XIIe siècle à Majsan dans la petite église du haut moyen âge, à propos de laquelle l'auteur a déjà écrit dans cette revue.

En haut de Majsan sont les ruines d'une tour du VIe siècle.

Sl. 1. Pogled na memoriju s grobljem sa sjeverozapada

Sl. 2. Otvori kasnoantičke zgrade usmjereni prema grobu u memoriji

Sl. 3. Središnji i bočni grob u pločniku memorije

Sl. 4. Ulomak prozora sa srušene kule

Sl. 5. Jedan od četiri zidna pilona u memoriji

Sl. 6. Dio pilona s izrazitim sljubnicima u vapnu

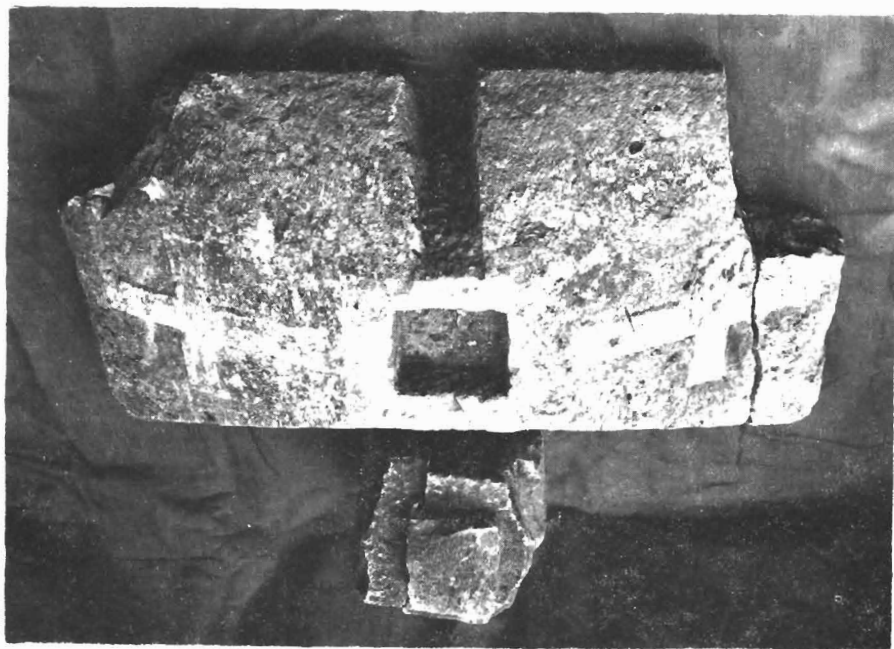
Sl. 7. Ulomci štuko-ukrasa i zidnih slikarija iz memorije

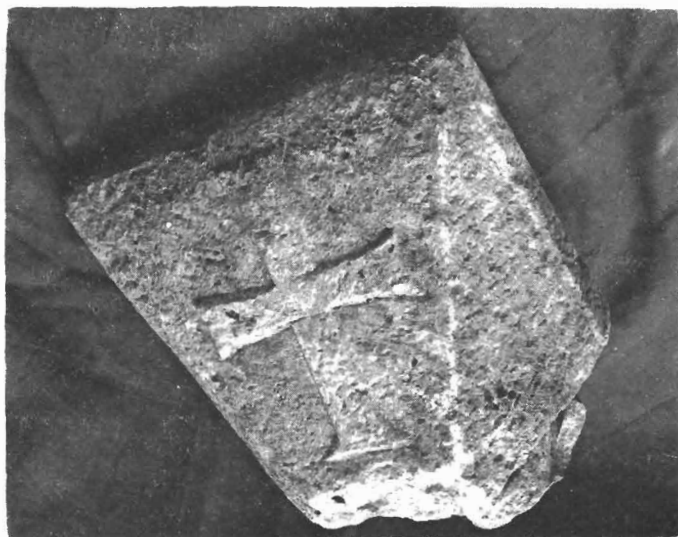
Sl. 8. Prednja strana prozorskog stupića memorije

Sl. 9. Prozorski stupić s reljefnim križem i polustupićem (u profilu)

Sl. 10. Glavica i vrh stupića s prozora memorije

Sl. 11. Glavica s prozorskog stupića memorije

Sl. 12. Glavica i dio stupića s prozora memorije

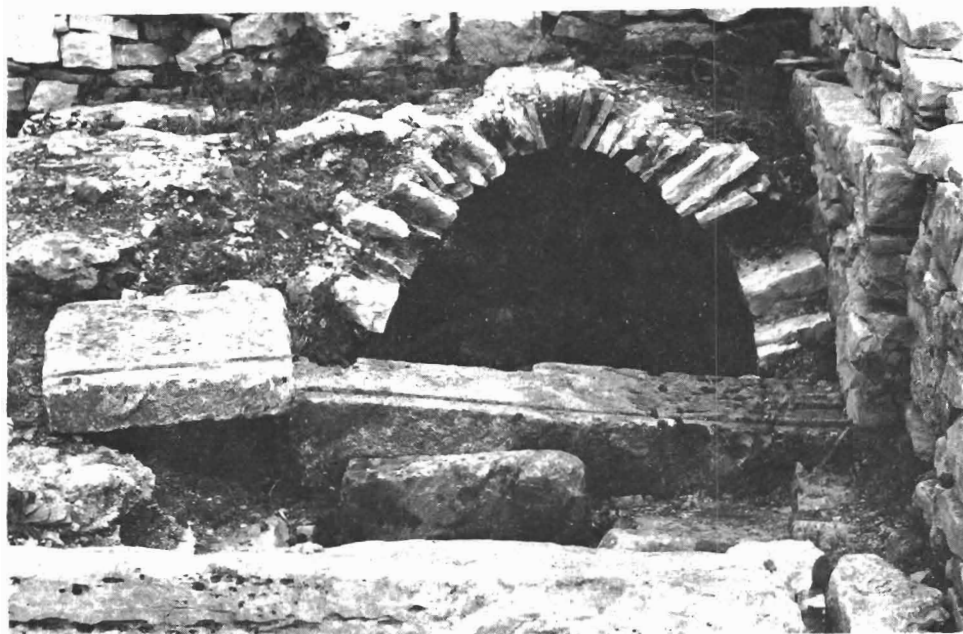
Sl. 13. Akroterij s nestalog sarkofaga

Sl. 14. Ranokršćansko groblje uz zapadni zid memorije

Sl. 15. Željezni čavli s mrtvačkog sanduka

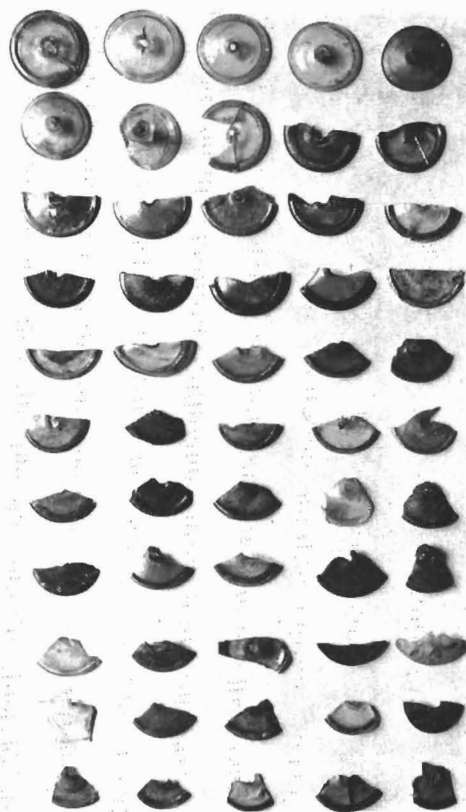
Sl. 16. Ranokršćanski grob pred ograđenim grobljem

Sl. 17. Nadgrobna ranokršćanska stela

Sl. 18. Oštećena ranokršćanska
čašica

Sl. 19. Staklena postolja
ranokršćanskih čašica